

HOOFDSTUK 1

De Zwinstreek

ONZE TOCHT BEGINT BIJ DE MONDING VAN DE WESTERSCHELDE, in het natuurgebied het Zwin. Het lijkt wellicht wat tegendraads, omdat zowel virtuele als daadwerkelijke tochten gewoonlijk van de oorsprong naar de monding voeren. Maar wij volgen op onze tocht de richting van het vloedwater dat dag in dag uit de Westerschelde binnendringt volgens het aloude ritme van de getijden: twee keer per 25 uur. Dwars door het Zwin loopt de landsgrens. Het Nederlandse deel van het Zwin wordt omringd door een reeks kleine maar zeer waardevolle natuurgebieden, die we allemaal met een kort bezoek zullen vereren.

BEGIN BIJ HET ZWIN

Het Zwin is een van de bekendste natuurgebieden van België. Wie er niet geweest is met een excursie van de school of tijdens een uitstapje van zijn vereniging of bedrijf, kent het gebied van de televisie of uit de krant. De rijke vogelstand is bekend tot in het buitenland. Minder bekend is dat een deel van het Zwin in Nederland ligt. Dat deel is kleiner en geheel anders dan het Belgische Zwin, maar niet minder interessant als het om natuur en landschap gaat.

Het Zwin bestaat bij de gratie van de overspoeling met Noordzeewater. De rijke bodemfauna, de bijzondere plantengroei en de gevarieerde vogelstand zijn in de eerste plaats te danken aan deze overspoeling. Het zeewater komt het Zwin binnen via het in Nederland gelegen mondingsgebied van de Westerschelde. Dit gebied kent een onvoorstelbare dynamiek. Tijdens een enkele najaarsstorm kan het woelige water soms tot duizenden kubieke meters zand verplaatsen. De Zwingeuul kan morgen tientallen meters verderop liggen dan vandaag. Zand, wind en water spelen er hun spel en tekenen hun eeuwig wisselende patronen.

In de Zwinmonding spoelen allerlei zaken aan. Resten afval van de moderne beschaving, zoals gloeilampen, flessen, schoenen, kabels en wrakhout, maar ook natuurlijk materiaal als wieren, allerlei schaal- en schelpdieren en niet te vergeten eeuwenoude fossielen. Het Nederlandse Zwin is een klassieke vindplaats van fossiele haaiantanden. Die zijn afkomstig van de Noordzeebodem, waar ze door een eeuwenlang verblijf onder zuurstofloze omstandigheden hun oorspronkelijk ivoorwitte

kleur verwisseld hebben voor een gitzwarte tint. Ze spoelen aan in verschillende vormen en formaten en liefhebbers kunnen aan de hand van vorm en grootte bepalen van welke haaiensoort een tand afkomstig is.

De Zwinmonding geniet onder natuurliefhebbers ook bekendheid om haar bijzondere flora. Er komen dezelfde schorrenplanten voor als in het Belgische Zwin, maar daarnaast groeit er een heel select gezelschap van zogenaamde vloedmerkplanten. Dat zijn soorten die zich vestigen op plaatsen waar aangespoelde wieren- en plantenresten bedolven raken onder het immer stuivende zand. Het gaat om zeldzaamheden als gele hoornpapaver, zeevenkel, zeekool, strandbiet, gelobde melde en kustmelde. Stuk voor stuk zijn ze in het hele Zwin te vinden en dat is vrijwel in geen enkel ander natuurgebied in de Benelux het geval.

De rijke vogelwereld van het Nederlandse Zwin moet hier goeddeels onbesproken blijven. De kokmeeuwenkolonies, de kluten, tureluurs en grauwe ganzen die karakteristiek zijn voor het gebied en er in grote aantallen aanwezig zijn, komen elders voldoende aan bod. Maar we moeten toch een uitzondering maken voor de kleine zilverreiger. Dat is een vrij klein, hagelwit reigertje met in de broedtijd fraaie sierveren boven op de kop. Andere reigers, zoals de bekende blauwe reiger en zeker de geheimzinnige roerdomp, hebben een uitstekende schutkleur, maar de kleine zilverreiger lijkt er wel alles aan te doen om op te vallen. En zo is het ook: de opvallend witte kleur is een signaalkleur. Met zijn wapperende witte vleugels lokt de zilverreiger namelijk zijn soortgenoten. Want als visser zijn

Het Zwin wordt omringd door een reeks kleine waardevolle natuurgebieden. Hier de Willem Leopoldpolder met een klein restant van de vroege Zwingeuul.

deze zilverreigers het meest succesvol als ze in groep vissen. De reigers stellen zich in linie in het water op en drijven de vissen naar een ondiepe plek, waar ze die vervolgens vangen. Bij het opdrijven spelen de helgele tenen een belangrijke rol. De poot wordt telkens even met trillende bewegingen door het water gehaald. De opvallende kleur schrikt de vissen op en jaagt ze naar de kant waar de zilverreiger ze hebben wil. Het is een tafereeltje dat in de Zwinmonding dagelijks te bewonderen valt.

DE WILLEM LEOPOLDPOLDER

In 1872 werd de zogenaamde Internationale Dijk aangelegd, een dijk die tot op heden de grens vormt tussen het Zwin en de achterliggende polders. De nieuw ontstane polder werd genoemd naar de toenmalige koningen van België en Nederland: Leopold I en Willem III. De Willem Leopoldpolder werd grotendeels omgezet in akkerland en andere cultuurgrond, maar ongeveer ter hoogte van de Belgisch-Nederlandse grens bleef een kreekrestant liggen, dat nu in de volksmond bekend staat als 'het Dievengat'. Het heeft overigens niet zozeer met dieven te maken als wel met smokkelaars, die door dit drassige land hun smokkelwaar over de grens brachten.

Het Dievengat en omgeving herbergen een grote populatie grauwe ganzen. Het zijn merendeels vogels die afstammen van de grauwe ganzen uit het vogelpark in het Belgische Zwin, maar gaandeweg zijn deze ganzen zodanig vermengd met hun wilde soortgenoten dat er geen onderscheid meer te maken valt. Andere broedvogels in deze omgeving zijn vooral enkele weidevogels, zoals Kievit, scholtekster en tureluur, die zich stuk voor stuk uitstekend thuis voelen in de drassige, weinig intensief gebruikte weilanden. Het grasland wordt tegenwoordig beheerd als natuurreservaat door de provinciale natuurvereniging Het Zeeuwse Landschap. Dat betekent dat ingrepen als bespuiting, bemesting en ontwatering achterwege blijven.

De Zwinweide heeft een zeer gevarieerde begroeiing, met onder meer verschillende wilde orchideeën.

De flora vaart er wel bij. Weinig weilanden herbergen zo'n gevarieerd soortenpalet als het gebiedje net over de Nederlandse grens dat bekend staat als de Zwinweide. Er groeien ongeveer 140 soorten wilde planten – dat is minstens vier keer zoveel als in een gemiddeld normaal graslandperceel. Die plantenrijkdom is rechtstreeks terug te voeren op de gevarieerde bodemsamenstelling. Dwars door het weiland loopt een kreekje met laaggelegen oevers dat geflankeerd wordt door een kleirijke bodem met een begroeiing van allerlei zoutplanten. Kweldergras, schijnsparrie, melkkruid en schorrenzoutgras zijn allemaal van de partij. Bijzonder is dat ook het lamsoor of de *zwinneblomme* hier binnendijks groeit. Dat wijst op een sterke zoute kwel en dat klopt ook wel. Het zal de aandachtige kijker meteen opvallen dat de door het weiland slingerende kreek begint te stromen als het buitendijks vloed is. Het is namelijk zo dat bij vloed de druk op het grondwater hoger wordt, waardoor het water naar het oppervlak wordt geperst.

Op iets grotere afstand van de kreek groeien planten die typerend zijn voor de overgang van zout naar zoet. Zeerus, heen, behaarde boterbloem en moeraszoutgras zijn allemaal kenmerkend voor deze contactzone. Nog iets hoger groeien moeraspaardenbloem, gevlekte orchis, bevertjes en zee-groene zegge. Dit is echt de *crème de la crème* van nat schraalland. De bodem bestaat hier uit verspoeld veen op een kleiachtige ondergrond. Alweer wat hoger bestaat de bodem uit puur duinzand. Er zijn laaggelegen kopjes te onderscheiden, die ooit als primaire duintjes in de Zwinmonding ontstaan zijn. Ook hier groeien weer tal van bijzondere plantjes. Onderaardse klaver, kleine rupsklaver, gestreepte klaver en duinpaardenbloem zijn stuk voor stuk soorten die gelden als schaars tot zeer zeldzaam.

Er is heel wat discussie over de toekomst van de Willem Leopoldpolder. Het Zwin staat al jarenlang bloot aan een sterke verzanding en daardoor gaat de natuurwaarde zienderogen achteruit. Een oplossing die soelaas zou kunnen brengen, is het ont-

polderen van (een deel van) de Willem Leopoldpolder. Het water zou dan meer ruimte krijgen en hopelijk zou de uitschurende werking van het vloedwater de verzanding van het Zwin tot staan kunnen brengen of zelfs terugdringen. Er wordt al jarenlang gestudeerd op allerlei plannen, maar of het er ooit echt van zal komen? De verzanding van het Zwin is een probleem dat al eeuwen speelt.

DE WALLEN VAN RETRANCHEMENT

In de Middeleeuwen gold het Zwin als 'de levensader van Brugge'. Er was de toenmalige machthebbers dan ook veel aan gelegen om het Zwin bevaarbaar te houden voor handelsschepen. Maar dat was een bij voorbaat verloren strijd. Het Zwin verzandde steeds verder en om de handelsbelangen zo goed en zo

kwaad als het ging veilig te stellen werden nieuwe handelsnederzettingen gesticht, steeds een stukje verder zeewaarts. Zo ontstonden onder meer Damme, Sluis en Sint-Anna Ter Muiden.

In de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) werd de nederzetting Retranchement gesticht. Dat gebeurde niet omwille van handelsbelangen, maar voor militair-strategische doeleinden, namelijk de beheersing

van de Zwinmonding. De naam Retranchement is oorspronkelijk geen eigenaam, maar een krijgskundige term die staat voor een bepaald type fortificatie.

Bij de Vrede van Munster in 1648 werd overeengekomen dat Retranchement met de grond gelijk gemaakt zou worden. Gelukkig is dat nooit gebeurd. Het idyllische plaatsje heeft een wallen- en grachtenstructuur die uitzonderlijk intact geble-

Op de Wallen van Retranchement zijn tal van knotbomen aangeplant.

ven is. Sluit de ogen en u hoort de kanonnen nog bulderen. Tot ver in de negentiende eeuw stroomde het Zwin hier aan de westkant van Retranchement. Ergens midden in het Zwin lag de Belgisch-Nederlandse grens. Natuurlijk was het onmogelijk om in de woelige Zwinstream een grenspaal te plaatsen en daarom werd aan weerszijden van de geul een paal aangebracht, waar de eigenlijke grens

precies tussenin lag. Pas na de bedijking van de Willem Leopoldpolder kon de grens op de juiste plaats gemarkeerd worden met nog een paal. De twee palen op de voormalige oevers zijn als herinnering blijven staan. Zo ontstonden de bekende 'Drie van Retranchement': drie grenspalen op een rij, waarvan de middelste de echte grens weergeeft. Voorwaar een unicum.

De wallen hebben een bijzondere flora met onder meer kruisdistel en onderaardse klaver en in de ooit gegraven drinkputten leeft een bloeiende populatie boomkikkers. Deze diertjes vormen wel het zorgkindje van de natuurbescherming, omdat hun aantal op de meeste plaatsen jaarlijks verder inkrimpt. In de Zwinstreek weet het gifgroene kikkertje zich alleen te handhaven in natuurgebieden, maar dank-

De kruisdistel komt in het gebied rond de Westerschelde alleen voor in de Zwinstreek. Ook op de Wallen van Retranchement groeit deze fraaie plant volop.

↓ Bloemrijk hooiland in de Oudelandse Polder met onder meer grote ratelaar.

↓↓ Schotse hooglanders begrazen de Oudelandse Polder en de aangrenzende Kievittepolder.

zij gerichte beheersmaatregelen vergaat het de boomkickers daar niet slecht. Van belang is onder meer een regelmatige onderhoudsbeurt van de drinkputten, want naarmate de putten ouder worden, bevatten zij steeds meer roofvijanden, zoals de geelgerande watertor, de pikzwarte watertor en verschillende vissen die het op de kikkerdril voorzien hebben. Dankzij regelmatige opschoningsbeurten

kunnen de drinkputten steeds weer opnieuw een pioniersfase met weinig predatoren doorlopen en dat is precies wat de boomkickers nodig hebben.

Niet alleen putten en grachten zijn interessant voor de natuurliefhebber, dat geldt evenzeer voor de meidoornhagen en knotbomen (populieren en wilgen) die rondom het wallencomplex zijn aangeplant. De meidoorns herbergen volop broedvogels, zoals braamsluiper, fitis en kneu. In het voorjaar weerklinkt hier vooral vlak na zonsopgang een enorm gekwetter van een bont gezelschap van allerlei zangvogels. Maar ook aan het einde van de dag laten de vogels zich horen. In de knotbomen woont een tiental steenuilen. Hun roep vermengt zich in de avondschemering met het keffende geluid van de boomkikker. Het klinkt van vier, vijf kanten tegelijk en uit de toppen van de populieren op de Contrescarp hoor je tot tegen zonsondergang onophoudelijk het *dudeljoo-o* van de wielewaal. Idyllischer kan het niet.

De naam Contrescarp geeft trouwens de vroegere militaire functie van een regiment weer. Een contrescarp is namelijk de buitenoever van een vestinggracht.

DE OUDELANDSE POLDER

Het Nederlandse deel van het Zwin werd al in 1939 in beheer genomen door Het Zeeuwse Landschap. In de loop der jaren heeft deze provinciale natuurorganisatie tal van kleine natuurgebiedjes rondom het Zwin aangekocht. De Oudelandse Polder was een van de laatste aanwinsten (1996).

Net als de Willem Leopoldpolder wordt de begroeiing van het reservaat Oudelandse Polder in sterke mate bepaald door zoute kwel. We vinden er heel veel lamsoor, zeerus, wilde selderij en weidetorkruid, allemaal soorten uit het zilte milieu. Maar langs de Noorddijk, vlak aan de voet van de dijkovergang naar het Zwin, ligt een hooilandje met een heel ander karakter. Je ziet het al uit de verte aan de kleur, die niet zoals de rest bruingroen met allerlei tinten rood is, maar vooral licht geelgroen.

In dit stukje hooiland is geen sprake van zoutin-vloed. Er groeien schraallandplanten zoals grote ratelaar en echte koekoeksbloem, samen met zeldzame orchideeën als hondskruid en bijenorchtis. Dit kleine reepje met zijn bijzondere flora kan enkel intact blijven dankzij een zorgvuldig maaibeheer.

Wie vanaf de Oudelandse Polder de openbare weg langs de Noorddijk oploopt, komt soms voor verrassingen te staan. Zomaar midden op de weg loopt een Schotse hooglander, een soort oerrund met enorme horens en een langharige roodbruine vacht. Schrik niet, want hoewel het beest er ver-vaarlijk uitziet, is het een vreedzame planteneter die geen vlieg kwaad doet. Schotse hooglanders lopen vrij rond in de Oudelandse Polder en kunnen via de openbare weg ook gewoon oversteken naar het aangrenzende reservaat, de Kievittepolder.

DE KIEVITTEPOLDER

De Kievittepolder grenst rechtstreeks aan het Nederlandse deel van het Zwin en moet ooit een onderdeel van de Zwinmonding geweest zijn. In tegenstelling tot wat de naam laat vermoeden, is de Kievittepolder nooit ingepolderd. In feite is het een stukje land dat door natuurlijke aanzandingsprocessen afgesnoerd is van de zee. Met het Zwin zou hetzelfde kunnen gebeurd zijn, ware het niet dat de Belgische en Nederlandse beheerders er de afgelopen halve eeuw voor gekozen hadden de open verbinding van het Zwin met de zee ten koste van veel inspanningen open te houden.

De Kievittepolder is in feite een slufteer die spon-taan is afgesloten. Het zeewater heeft er al eeuwen-lang geen toegang meer en van zoutplanten is hier

JAKOBSKUISKRUID

In de duinen is jakobskruiskruid een alge-meen verbreide plant. In veel duingras-landen zijn de donkergroene gekrulde bladeren en de rijkelijk bloeiende gele bloemtrossen dominant aanwezig. Voor-al waar begrazing plaatsvindt, gedijt ja-kobskruiskruid bijzonder goed. Dat komt doordat het grazende vee de plant mijdt als de pest. De stengels en de bladeren be-vatten namelijk giftige alkaloiden. Door-dat de omringende planten wel afge-graasd worden, bevindt jakobskruiskruid zich in een buitengewoon florissante con-currentiepositie en de soort breidt zich soms zo sterk uit dat de boer in arren moede maar naar de gifspuit grijpt.

Maar zoals het altijd gaat in de na-tuur: de effectieve verdediging van het ja-kobskruiskruid wordt doorbroken door een dier dat de giftige eigenschappen van de plant aan zijn laars lapt. De zoge-

naamde zebrarups heeft speciaal het ja-kobskruiskruid en enkele verwanten uit-verkoren als voedselplant en haalt voor alle andere sappige en malse planten in het duin de neus op.

Laten we de rups eerst even voorstel-len. De zebrarups is de larve van de bij-zonder mooie sint-jakobsvlinder of het bloeddropje. De rups is geel met zwarte banden en wordt vanwege het gestreepte pakje ook wel gevangenisrups genoemd. De combinatie van oranje of geel met zwart geldt in de natuur als een waar-schuwingskleur, die we bijvoorbeeld ook aantreffen bij wespen en verschillende andere insecten. In het geval van de ze-brarups betreft het geen vals alarm. De rupsen zijn bedekt met lange haren en die zijn gevuld met een stof die verwant is aan mierenzuur. Vogels die de rups een-maal geproefd hebben, laten het dier voortaan wel met rust. Doordat de rupsen in grote groepen bij elkaar leven wordt

voorkomen dat er al te veel exem-plaren als proefkonijn sneuvelen, want vogels en andere natuurlijke vij-anden moeten door ervaring leren dat de rupsen oneetbaar zijn.

Als het jakobskruiskruid uitgebloeid is, verschijnen er ronde bolletjes met zaadpluis. Deze grijsachtige bollen heb-ben de plant haar wetenschappelijke naam Senecio bezorgd. Senecio is afge-leid van het stamwoord senex en dat bete-kent grijsaard. Deze stam is ook terug te vinden in algemeen gebruikte woorden als senior en seniel.

Een verwant van het jakobskruis-kruid komt algemeen voor als onkruid in onze tuinen. Het is het klein kruiskruid, dat afgezien van vorstperioden het hele jaar door kan bloeien. De streeknaam sensejuun is een verbastering van de we-tenschappelijke naam Senecio. Ook deze kruiskruidsoort heeft giftige alkaloiden in de weefsels.

dan ook geen sprake. Het gebied heeft een afwisselend landschap, met beurtelings ondoordringbare struwelen en kleine stukjes open grasland. Binnen het complex ligt ook een flink aantal drinkputten. Je vindt er amfibieën als bruine kikker en kleine watersalamander. Ook zeldzame soorten als kam-salamander en vooral boomkikker geven er op een zomeravond acte de présence.

brenge vele voorbijgangers in verrukking.

En dan zijn er nog de vogels. Fitis, tjiftjaf, grasmus, braamsluiper, tuinfluiter, zwartkop, spotvogel, heggenmus, nachtegaal, winterkoning, koolmees, zanglijster, merel, wielewaal en vele, vele andere vormen met elkaar een voorjaarskoor dat bijna nergens in de wijde omgeving geëvenaard, laat staan overtroffen wordt.

De laaggelegen, grazige valleien hebben een bijzondere flora. Daar groeit de sterk geurende watermunt en het met fraaie witte bloeischermen uitgedoste weidetorkruid. Bijzonderheden als de minuscule dwergbies en de slechts kort bloeiende ruwe klaver zijn vooral interessant voor specialisten, maar de in juni massaal bloeiende orchideeën moeten iedere voorbijganger wel opvallen. Het diepe paars van de rietorchis en de zachtrosse tint en felrode lijntekening van de vleeskleurige orchis

Vanaf een duintop in het Zwin is het kerktorentje van Cadzand te zien. Het nodigt uit tot een bezoek en natuurlijk geven we gehoor aan die uitnodiging. Wandelend door de Zwinstreek kom je steeds weer dijken tegen, maar pas als je op de kaart kijkt, valt het op dat de dijken volgens een bepaalde structuur zijn aangelegd. Ooit was Cadzand een eiland, evenals het nabijgelegen Zuidzande en het compleet verdwenen eiland Wulpen.

Dankzij zorgvuldig beheer is de boomkikker nog altijd talrijk aanwezig in de natuurreservaten in de Zwinstreek.

CADZAND EN WULPEN

Dicht bij het Zwin, een ietsje naar het noordoosten ligt Cadzand. Wie op de stafkaart de naam Cadzand opzoekt, vindt twee dicht bij elkaar gelegen dorpen van die naam. Cadzand-Bad is een twintigste-eeuwse toeristenplaats met alle bijhorende accommodatie en Cadzand-dorp is een verstillend middel-

soorten als de dubbelkelk met zijn gele bloemen en merkwaardige dubbele kelken en de wilde kaardenbol met zijn stekelige paars bloeiende bolvrucht zijn er talrijk te vinden. Verder leeft op de dijken de veldspitsmuis, een zeldzaam zoogdiertje dat alleen door gespecialiseerde onderzoekers met veel moeite wordt opgespoord en waargenomen. Wel weer voor iedereen zichtbaar is een ander nachtdier, de

Op de dijken rond Cadzand komt de wilde kaardenbol algemeen voor.

eeuws plaatsje met een eeuwenoude kerk en een klassiek stratenpatroon. Het hoeft geen betoog waar de natuur- en cultuurminnende reiziger meer te zoeken heeft.

Wie op de kaart kijkt, ziet overduidelijk dat Cadzand ooit een eiland is geweest. Het dorp is omgeven door een ringvormige dijk en het eiland Cadzand is geleidelijk aan uitgebreid door steeds nieuwe aanwassen, die zich op de kaart vertonen als steeds wijder wordende cirkels om het centrale deel van Cadzand heen, ongeveer zoals de zich uitbreidende kringen rondom een steen die in het water gegooid wordt.

Op de dijken komen liefhebbers van wilde planten ruimschoots aan hun trekken. Minder gewone

steenuil. Het is een grappig uiltje, niet veel groter dan een spreeuw, dat graag nestelt in de gaten van de knotbomen die op de dijken groeien.

In de Middeleeuwen lag er enkele kilometers naar het noordwesten een tweede eiland. Het stond bekend als Wulpen en het gelijknamige dorp is al kort na het ontstaan in de twaalfde eeuw weer door de golven verzwolgen. Waar Wulpen lag, ligt nu de Noordzee, zo'n drie tot vijf kilometer uit de huidige kustlijn. Men is het echter niet helemaal eens over de situering. Sommigen menen dat Wulpen wat verder oostwaarts lag. Ook over de grootte van Wulpen lopen de meningen sterk uiteen. Zeker is in ieder geval dat er op het eiland Wulpen verscheidene dorpen lagen.